

Dr hab. Hanna Ratuszna, prof. UMK
Instytut Literatury Polskiej
Zakład Literatury Młodej Polski
i Dwudziestolecia Międzywojennego
ul. Fosa Staromiejska 3
87-100 Toruń

Toruń, 15.12.2018r.

Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Instytut Literatury Polskiej
ul. Fosa Staromiejska 3
87-100 TORUŃ
tel. (058) 811-35-35
(114)

**RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ MGR ILONY WARPAS
– ŚWIDERSKIEJ pt. *ARTYSTA I TWÓRCZOŚĆ W PISARSTWIE
WANDY GROT – BĘCZKOWSKIEJ*, NAPISANEJ POD
KIERUNKIEM PROFESORA DOKTORA HABILITOWANEGO
TADEUSZA LINKNERA, s. 339**

Współczesne badania literackie coraz częściej obejmują twórczość artystów „drugiego a nawet trzeciego planu”. Perspektywa ta wydaje się niezwykle cenna, pozwala bowiem lepiej zrozumieć osiągnięcia głównego nurtu, właściwie ocenić dorobek twórców epoki. Analiza zjawisk odkrywa bogactwo życia literackiego, jego tętno, szczególnie cenne wydają się także badania poświęcone estetyce oraz zagadnieniom związanym z procesami twórczymi.

W przypadku literatury przełomu wieków XIX i XX problematyka artystowska jest niezwykle istotna. Zagadnienia związane z postawami artystów, ich indywidualnymi wyborami, realizacją haseł epoki (wraz z najważniejszym: „sztuka dla sztuki”), reakcją na nowoczesność z głównymi nurtami: symbolizmem, ekspresjonizmem, impresjonizmem, dekadentyzmem, franciszkanizmem i secesją, współtworzyły dyskurs artystyczny epoki i stanowiły ważny kontekst w badaniach estetyki młodopolskiej. Analiza twórczości literackiej artystów publikujących na przełomie XIX i XX wieku wymaga zatem interdyscyplinarnej strategii, dobrego przygotowania teoretycznego i historycznoliterackiego oraz znajomości procesów kulturowych. Perspektywa ta nie jest obca Autorce rozprawy pt. *Artysta i twórczość w pisarstwie Wandy Grot – Bęczkowskiej*, napisanej pod kierunkiem Profesora doktora habilitowanego Tadeusza Linknera. Doktorantka wykazuje się dużą znajomością procesów kształtowania nowoczesnej powieści oraz zjawisk związanych z „literaturą kobiecą” (pojęcie to wymaga wyjaśnienia), przemian kulturowych, w których kobieta – artystka – literatka zajmuje istotne miejsce (kształtowanie dyskursów kobiecych, procesy emancypacyjne).

Sytuacja kobiet piszących u schyłku XIX wieku nie była jednak najlepsza, jak interesująco analizują to zagadnienie w swoich artykułach: Maria Podraza – Kwiatkowska, Gabriela Matuszek, czy Grażyna Borkowska. Poetki, pisarki często ukrywały swoją płeć pod męskim pseudonimem, niektóre z nich utożsamiały się z nim (por. casus Marii Komornickiej i poniekąd Zofii Trzeszczkowskiej). Sytuacja ta miała wpływ na ich twórczość, w której dominowały tematy obyczajowe, strategie intymne. Nie brakowało także oryginalnych rozwiązań, nowoczesnych perspektyw (por. np. Bronisława Ostrowska, Maria Komornicka). Autorka rozprawy analizuje powyższe zagadnienia, ważne dla niej wydają się konteksty kulturowe, zjawiska społeczne, które wpływają na artystyczne wybory. Status artysty, jego literacki portret, pojęcie obecności, strategia aktów twórczych wydają się wyznaczać nurt jej refleksji. Szczegółowe analizy dotyczą jednak prozy powieściowej, niezwykle bogatej spuścizny literackiej, która odsłania znaczenie artystycznych poszukiwań, twórczych fascynacji pisarki.

Rozprawa ma przejrzystą kompozycję, Doktorantka rozpoczyna analizę statusu artysty od ustaleń biograficznych, które pozwalają zrozumieć założenia literackich projektów, jakimi były w istocie prezentowane w drugim rozdziale powieści Grot - Bęczkowskiej. Problem roli artysty oraz aktów twórczych, sztuki, zarysowany we wstępie powraca w piątym rozdziale, stanowiącym równocześnie podsumowanie przeprowadzonych badań. Klamrowa kompozycja wydobywa zasadniczy temat rozprawy – spór estetyczny zarysowany w powieści o artystach, podkreśla jego znaczenie.

Wanda Grot – Bęczkowska jest artystką dziś już właściwie zapomnianą, cieszącą się zmienną sławą za życia; jej twórczość nie doczekała się wznowień. Dlaczego warto badać jej utwory, analizować artystyczne wybory? Pytania te inspirują twórcze poszukiwania Doktorantki, która podejmuje trudne zadanie klasyfikacji dorobku Grot – Bęczkowskiej, pragnie ustalić genezę jej licznych powieści, ich charakter oraz znaczenie dla rozwoju literatury. Myślę, że ostatnie zadanie okazuje się w tym przypadku najważniejsze. Pragnienie zrozumienia procesów historycznoliterackich poprzez oświetlenie literackich obrzeży mobilizuje wszelkie działania, Doktorantka rekonstruuje więc biografię pisarki, szuka powinowactw i źródeł artystycznej działalności.

Analiza twórczości Grot – Bęczkowskiej może stanowić badawcze wyzwanie, istotne przy rekonstruowaniu głównych nurtów artystycznych, próbie zrozumienia procesów kulturowych epoki. Ważne okazuje się w tym przypadku także zagadnienie „technik powieściowych”, autorka sięga bowiem po jeden z najważniejszych gatunków literackich pozytywizmu, realizuje go jednak w nowoczesny, modernistyczny sposób. Badacz staje zatem przed problemem właściwego rozpoznania gatunkowego analizowanych utworów oraz ich interpretacji. W okresie pozytywizmu powieść zyskuje popularność, wielkie fabuły ilustrują najważniejsze momenty życia społecznego, ukazują perspektywę wspólnotową. Brakuje jej w powieści modernistycznej, która – jak pisał Michał Głowiński „traci nagle przytomność”, narrator zyskuje wówczas inną optykę, bohater staje się przewodnikiem po świecie przedstawionym. Doktorantka doskonale zdaje sobie sprawę z tych przemian, Wanda Grot - Bęczkowska sytuuje się ze swoją twórczością na pograniczu epok: pozytywizmu i Młodej Polski. Jej powieści (choć nie wszystkie) ujawniają naturalistyczny charakter, niekiedy jednak narracja zyskuje ekspresjonistyczny lub impresyjny ton. Twórczość Bęczkowskiej mogłaby zatem stanowić interesujący dowód na współistnienie (we wstępnej fazie epoki Młodej Polski) nurtów: naturalizmu i modernizmu. Jakie konsekwencje miało ono dla twórczości Bęczkowskiej? Obecność różnych strategii narracji nie zawsze była dla powieści korzystna. Współcześni dostrzegali dzieła niekiedy źle skomponowane, pozbawione artyzmu.

We Wstępie do rozprawy Doktorantka porusza kilka ważnych kwestii: interesują ją strategie narracyjne, realizacje formy powieściowej w twórczości pisarki oraz założenia estetyczne. Ważne okazują się także portrety bohaterów i kreacja powieściowych światów. Refleksja na temat bohaterów, odgrywanych ról, problemów, w których uczestniczą, prowadzi do uwag poświęconych statusowi artysty w społeczeństwie mieszczańskim, wpływie sztuki na jego rozwój. Autorka rozprawy dostrzega w twórczości pisarki dwie ważne strategie: wychowawczą, rozwojową (orientującą refleksję w stronę osiągnięć pozytywizmu) oraz psychologiczną, psychoanalityczną (wprowadzającą konteksty nowoczesności, modernizujące refleksje o sztuce). Ważne zatem, jak czytamy na stronie 12 okazują się „aspekty pedagogiczne, psychologiczne (zwłaszcza psychoanaliza oraz psychologia twórczości) oraz historyczna i odnosząca się do historii sztuki”. Zarysowane spektrum odniesień wydaje się w pełni uzasadnione, Doktorantka bada zagadnienia estetyczne, interesuje ją rola/pozycja artysty, zagadnienia związane ze sztuką. Ważne wydają się także uwagi o

okolicznościach powstania powieści, ich genezie oraz roli artysty w dyskursie estetycznym epoki. Uwzględnione perspektywy pozwalają dostrzec rozwój powieści jako gatunku na przełomie XIX i XX wieku, prześledzić rolę motywów artystowskich. Autorka pragnie „zrehabilitować, dowartościować i przypomnieć” (por. s. 15) twórczość Wandy Grot – Bęczkowskiej, rozpoczyna zatem badania od refleksji biograficznych. Analiza ksiąg parafialnych, zachowanych dokumentów pozwala odtworzyć istotne etapy życia pisarki, losy członków jej rodziny. Badania historycznoliterackie uzupełnione analizą genealogii przynoszą cenne efekty, udaje się bowiem rozpoznać przyczyny artystycznych wyborów, okoliczności twórczej działalności. Grot – Bęczkowska nie jest autorką powszechnie rozpoznawaną wśród artystek tworzących na przełomie wieków: XIX i XX, wywodzi się jednak z rodziny o artystycznych tradycjach, poświęcenie pracy literackiej nie wypływa zatem z „potrzeby chwili”, jest naturalną konsekwencją podjętych wyborów, zainteresowań.

Doktorantka wykorzystała ustalenia biograficzne przy analizie twórczości, której poświęciła drugi rozdział rozprawy. Utworzone kalendarium twórczości pozwala prześledzić ewolucję pisarstwa, obecność niektórych tematów, ich powtarzalność. Zrekonstruowana w ten sposób historia literackich osiągnięć, etapów twórczego rozwoju Grot – Bęczkowskiej, stanowi doskonały punkt wyjścia w badaniach nad jej pisarstwem. Okazuje się bowiem, że była ona niezwykle aktywna, sięgała po nowinki literackie (m.in. w jej twórczości były obecne tendencje impresjonistyczne, kadrowanie obrazu). Krótkie charakterystyki bohaterów, streszczenia utworów przywracają jej twórczość współczesnym, ukazują różnorodność tematyczną, obyczajowe „nachylenie” prowadzonej narracji. Bęczkowska może być uznawana za autorkę powieści popularnych, przeznaczonych dla „masowego” odbiorcy. Prasowy rodowód jej twórczości (powieści ukazywały się w odcinkach, m.in. w „Bluszczu”), umożliwił szeroki odbiór czytelników, jednak recenzenci nie kryli swoich obaw, nie szczędzili niskich ocen. Na tle prezentowanych rozważań w przedstawionym w rozdziale drugim kalendarium twórczości Grot – Bęczkowskiej, cenne wydają się ustalenia poświęcone publicystyce powieściopisarki oraz dramaturgii. Artykuły publikowane w lokalnych czasopismach (m.in. „Kurierze Warszawskim”) dotyczyły wielu zagadnień, m.in. lecznictwa i higieny, wychowania, spraw kobiet, obyczajowości.

Doktorantka wspomina o różnych strategiach badawczych, pisze m.in. „Inaczej widzimy kwestię wychowania stosując optykę chrześcijańską, inaczej nietscheańską

czy młodopolską”, s. 59, warto rozwinąć powyższą myśl, pokazać czym różnią się przywołane strategie i jaką rolę odgrywają w nich ustalenia Bęczkowskiej. Analizowane artykuły publicystyczne nie wykazują spójnych cech, autorka sięga niekiedy po biblijny styl i retoryczną tonację. Jej uwagi na temat życia wsi korespondują z obrazami przedstawionymi w powieściach. Wieś, jak słusznie zauważa Doktorantka, nie jest „bajecznie kolorowa”, młodopolska, lecz pogrążona w zacofaniu i marazmie. Również w publicystyce dominują dwie strategie, obecne także w powieściach, modernistyczna (impresjonistyczna, kalejdoskopowa) oraz pozytywistyczna (realistyczny opis rzeczywistego życia, braku higieny, naiwnej wiary). Dramaty tworzone z myślą o prezentacji scenicznej nie ujawniały nowatorskich rozwiązań. Zarysowany w nich temat twórczości został przez Bęczkowską potraktowany pobieżnie. Autorka chętnie sięgała po popularne tematy, nie przetwarzała ich jednak w oryginalny sposób. Twórczość dramaturgiczna uległa zatem zapomnieniu znacznie szybciej niż prozatorska.

W kontekście przeprowadzonych badań utworów powieściowych, dramatycznych i publicystycznych cenna wydaje się refleksja o wyróżnikach gatunkowych jej dzieł. Doktorantka podejmuje to zagadnienie w kolejnym podrozdziale, w którym analizuje także wypowiedzi badaczy literatury popularnej oraz kobiecej. Interesujące wydają się ustalenia poświęcone literackiemu zaangażowaniu Bęczkowskiej, która chętnie odzwierciedlała w powieści wydarzenia bieżące, prezentowała sylwetki znanych osób oraz posługiwała się cytatami z popularnych wierszy, czy piosenek. W jej powieściach brakuje karykaturalnego omówienia, ironii, zamiast nich pojawia się pozorny dystans typowy dla twórczości realistów. Interesujące i ważne wydają się fragmenty pracy, w których Doktorantka próbuje wytropić wpływy filozofii Schopenhauera i Nietzschego. Bęczkowska sięga po obiegowe sądy, eksponuje poglądy filozofów uobecnione w potocznym nurcie refleksji. Jej twórczość stanowi zatem odbicie potocznych poglądów na sztukę i rolę artysty.

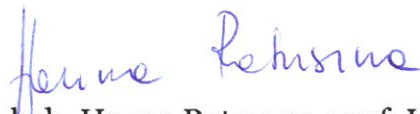
W rozdziale trzecim, poświęconym recepcji twórczości, dominuje ton krytyki. Doktorantka uzupełnia dane zamieszczone w „Nowym Korbucie” ujawniając tytuły powieści oraz nowel, które należy uwzględnić w dorobku Wandy Grot – Bęczkowskiej. Analiza wypowiedzi krytyków prowadzi do interesujących ustaleń poświęconych zmaganiom artystycznym powieściopisarki. Literackie powroty podsycaly spory wśród krytyków, którzy mieli kłopot z klasyfikacją jej powieści, początkowo traktowanych

jako „kobiece pisarstwo”. Warto zastanowić się nad wyróżnikami tego rodzaju twórczości, nad sensem określenia w czasie, w którym powieści powstawały. Magister Ilona Warpas – Świdowska zdaje sobie sprawę z różnic i niejasności, jakie niesło ze sobą to określenie, czy było ono właściwe wobec twórczości Bęczkowskiej, w której ścierały się dwie tradycje, dwie strategie artystyczne? Na to pytanie Doktorantka odpowiada w piątym rozdziale stanowiącym zarazem podsumowanie przeprowadzonych analiz. Rozdział ten tworzy z poprzednim interesujący dwugłos. Autorka analizuje twórczość powieściową Bęczkowskiej tematycznie, porządkując zagadnienia niejako chronologicznie. Zastosowany zabieg zwraca uwagę na antropologiczny charakter powieściowych eksperymentów artystki, wszystkie zdarzenia skupiają się wokół poszczególnych osób, bohaterów, którzy współtworzą historię ogólną. Interesujące w tym ujęciu wydają się także zdarzenia opisujące istnienie i jego kres: czas wolny, pracę, małżeństwo i życie rodzinne, śmierć. Perspektywa ta ujawnia się także w ostatnim rozdziale, w którym Doktorantka analizuje zagadnienia związane ze statusem artysty, koncepcjami estetycznymi przedstawionymi w powieściach. W rozdziale tym najpełniej ujawniona zostaje modernistyczna strategia powieściowa. Bęczkowska przekracza ramy naturalistycznego pisarstwa, ulega wpływom impresjonizmu, sztuka jest dla niej formą istnienia, życiową koniecznością, także wyborem. W rozdziale piątym Magister Ilona Warpas - Świdowska rekonstruuje poglądy modernistów na sztukę, formułuje uwagi poświęcone najważniejszym nurtom artystycznym, podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie „kim jest artysta?”. Warto pamiętać, że refleksję o sztuce w modernizmie inicjuje nie tylko potrzeba metafizycznych poszukiwań, których sens wyraża popularyzowane przez Maeterlincka hasło „sztuka dla sztuki”, istotna jest także refleksja o kreacyjnych możliwościach artysty, który „tworzy z nicości”, powołuje do istnienia „nowe światy” (rola wyobraźni stwarzającej). Doktorantka podejmuje temat inspiracji twórczych, twórczego procesu, profesji i działań amatorskich.

W prezentowanych rozważaniach, w których magister Ilona Warpas - Świdowska skupia się na założeniach estetycznych Młodej Polski brakuje refleksji poświęconych aktom twórczym – kreacji „ja”. Fakt ten wiąże się prawdopodobnie z brakiem tego typu strategii w powieściach Bęczkowskiej. Równocześnie jednak można odnaleźć w analizowanych utworach techniki opisu przypominające ruch kamery, kadrowanie, skupienie uwagi na szczególe (mikroobrazowanie), operowanie przestrzenią. Jest więc w prezentowanych powieściach twórczy potencjał, który jednak nie został w pełni wykorzystany.

Przedstawiona do oceny rozprawa magister Ilony Warpas – Świdarskiej jest przedsięwzięciem wartościowym, zasługującym w pełni na pozytywną ocenę. Autorka wydobyla twórczość zapomnianej pisarki, poddała analizie, zrekonstruowała biografię i odniosła ją do artystycznych wyborów, zadań podejmowanych przez Bęczkowską. Interpretacja powieści skupia się wokół zagadnienia roli artysty, zadań sztuki. Bęczkowska podejmuje temat niezwykle popularny w powieściach młodopolskich (echa Künstlerroman), realizuje go jednak w sposób indywidualny, odwołując się często do popularnych, obiegowych opinii. Ważny w rozprawie wydaje się poruszony przez Doktorantkę wątek powieści popularnej. Obok nurtu literatury wysokiej (popularyzowanej m.in. w wydaniach groszowych), artystycznej, rozwijał się także na przełomie XIX i XX wieku nurt powieści popularnej. Współistnienie obu nurtów w epoce, w której głoszone hasła autonomicznej sztuki, pogłębiało spory estetyczne, w których istotną rolę pełniło zagadnienie sztuki niezaangażowanej, czy nawet – jak określał ją później Witkacy – czystej.

Przedłożona do oceny praca spełnia ustawowe kryteria stawiane rozprawom doktorskim. Zasygnalizowane przeze mnie zagadnienia w żaden sposób nie umniejszają pozytywnej oceny przeprowadzonych badań, wnioskuje zatem o dopuszczenie Pani magister Ilony Warpas – Świdarskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Dr hab. Hanna Ratuszna, prof. UMK